

ČITAMO LI DOSITEJA?

Prof. dr Mirjana D. Stefanović

Reč sa otvaranja izložbe «Dositej Obradović 1807-2007. Dva veka od dolaska u Beograd», održane na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 15. oktobra 2007, u organizaciji Odseka za srpsku književnost i Zadužbine «Dositej Obradović»

Poštujući domaćinski običaj, pozdravila bih sve prisutne koji ste s pravom uveličali našu svečanost proslave dva veka Dositejevog dolaska u Srbiju, onog vremena iz 1807. godine koje je u prelepom sonetnom triptihu «Dositej» opevao Sima Pandurović:

I onda kad mu vreme kose dirnu,
A život lice borama izbrazda,
On je svoju starost provodio mirnu
S osmehom mudraca i veseo vazda.

Naš Fakultet i naš Odsek za srpsku književnost pripremio je izložbu koja je urađena trudom stručnjaka i ljubitelja knjige, bibliotekara Dragoslave Jevremović i Nataše Belić, koje su uradile i katalog – dostupan i u elektronskoj formi – iz kojeg se vidi čitavo bogatstvo fakultetskog fonda: prva izdanja Dositejevih dela i radovi u njemu, uz podatke o signaturama za svaku od ovih prevažnih publikacija.

Izložba je, to mora da se naglasi, rađena uz saradnju Zadužbine «Dositej Obradović», čijom je pravednom i strpljivom upornošću konačno i jedna od najvećih srpskih književnih i kulturnih ličnosti dobila svoju godinu. Nadam se da ćemo znati pametno da iskoristimo preostale dane 2007. leta, kako bismo pokazali značaj Dositejevog dela, njegovu suvremenost i njegovu savremenost. Ali i još nešto. Dobićemo, valjda, i ideje za ostvarenje zamašnjih poduhvata dostojnih velikog doba, 18. stoleća, nazvanog metaforično, u jednoj od književnih periodizacija – Dositejevim dobom.

To je bilo doba koje je dalo nekoliko važnih stvari za nacionalnu kulturu i književnost: iznedrilo je svest o narodnom kao književnom jeziku; uvelo je formirane nove umetničke žanrove, prvi sonet i časopis (Zaharija Orfelin), prvu autobiografiju (Dositej Obradović) i memoare (Simeon Piščević), prvi roman (Pavle Julinac) i komediju (Emanuil Janković), prvi umetnički ep (Jovan Rajić), prvu satiru (Mihailo Maksimović), prvu književnu kritiku (Orfelin), prvi putopis (Jerotej Račanin); ovo doba stvorilo je ideju o važnosti obrazovanja kao osnove za formiranje slobodne ličnosti; ponudilo je i ideju o tom kako se vera i nacija mogu promeniti, ali jezik – nikad.

Mnogo od tog stiglo je ispod Dositejevog pera, a mnogima od ovih ideja Dositej je bio podstrekač. Pogotovu je bio propagator ideja o toleranciji i altruizmu, o čemu gotovo sa svake njegove stranice zrače rečenice. Bio je strastveni zagovornik važnosti saznanja istine. Bio je pisac koji ni o kom nije napisao ružnu reč. Šta je, međutim, od tih Dositejevih ideja ostalo stameno utemeljeno u današnjem veku, u mnogo čemu sličnom 18. stoleću, bar kad je reč o demokratizaciji kulture, štampi, publikovanju knjiga i mogućnosti obrazovanja za sve.

Znamo li šta mu dugujemo? Koliko smo ga uistinu proučili? Kad ćemo saznati tačnu godinu njegovog rođenja? A još uvek naša nauka, koja je prestala da zaviruje u arhive i časopise, neće da zna tačan datum njegove smrti, mada o tom postoji publikovana arhivska beleška u časopisu «Kovčežić».

Zašto i danas postoje njegova osporavanja, neosnovana, svakako, jer se ne razume njegov odnos prema crkvi, nikako – prema veri. Šta znamo o njegovoj privatnoj biblioteci. Znamo li koliko je Dositej poznao sopstvenu nacionalnu književnost? On, na primer, zna za delatnost Božidara Vukovića Podgoričanina; zna za stvaralaštvo Pavla Julinca, Save Tekelije, Grigorija Trlajića, Atanasija Stojkovića, Hristifora Žefarovića, zaharije Orfelina, Stefana Vujanovskog, Emanuila Jankovića, Jovana Rajića (kojeg spominje još 1760. godine, u čuvenom hopovskom dijalogu s igumanom Teodorom). Svi oni, rekla bih tako, nisu mogli da se sakriju od njegove blagodarnosti. Za njega, potom, znaju mu suvremenici Mihailo Maksimović, Gerasim Zelić i mladi Lazar Bojić, koji u prvoj istoriji srpske književnosti (1815), pre svega, prosvetiteljstva, piše biografiju Dositejevu.

Opet, pitam se i dalje, koliko je njegovo delo među nama? Čak se pitam koliko danas shvatamo veličanstveni napor našeg profesora Borivoja Marinkovića, koji je decenijama strpljivo formirao i napravio studijski predmet «Srpska književnost 18. veka»? Radovâ ovog velikog naučnika, uostalom, najviše je na ovoj izložbi.

I opet, koliko su Dositej i dositejevske ideje utemeljene u suvremenoj srpskoj kulturi? Zašto one nisu obrazac, osnova i putokaz onom obliku građanske kulture kojem svi deklarativno težimo? Ova izložba ukazuje na činjenice pred kojima se nedvosmisleno postavlja takva upitanost. Jer, naša današnja izložba jeste slika kulturne istorije u 20. stoleću, upravo stoga što pokazuje Dositeja kroz dvovekovna istraživanja. Ona, međutim, daje jasno konturisan profil veze 18. s 20. stolećem. Pogledajte samo nagrađen gimnazijski rad Stanislava Vinavera, pod naslovom «Koja je korist od čitanja», onaj rad kojim se otvara maštovita, pametna i bajkovita knjiga «Citat Vinaver» našeg profesora Gojka Tešića, pa ćemo već početi da shvatamo da je Dositej utkan u 20. stoleće. Njegovo ime sve ove vekove isijava nesamerljivu privlačnost – i to kako na srpsku, tako i šire, na južnoslovensku inteligenciju. Prema istraživanju Pavla Popovića, iz 1938. godine, o Dositeju je štampano 150 naslova. A bečki slavist Vatroslav Jagić čak je, 1864, tvrdio da je za književni život Srba Dositejevo bekstvo iz Hopova ravno Muhamedovoj hegri u Medinu. Čak se i protivnici ovakvog pravljenja simbola neumitno vraćaju Dositejevom delu. Uostalom, on je u 19. stoleću bio jedan od narodnih junaka. I onda, dakle, čak i onda kad je Vuk postao centralna figura romantičarskog veka, Dositej se kao nacionalni simbol nije gubio iz istorijskog samoportretisanja. Pozadinu takve istaknute Dositejeve pozicije trebalo bi tražiti u onoj simbolizaciji njegove delatnosti koja se zasnivala na ideji modernizacije Srbije u evropskom smislu.

Pitam se stalno, kao što se vidi, poznajemo li mi Dositejevo delo, toliko poštovano za njegova života da mu je vrednost knjiga, izražavana u zlatu, vredela onoliko koliko je u gramima težila njegova knjiga («Život i priklučenija» iz 1783. godine imaju težinu 163 grama!).

Jeste o Dositeju mnogo pisano? Da li je, međutim, sve rečeno? Da li smo, i kada ćemo, početi da čitamo, ne oko njega, već samog pisca Dositeja? Čitamo li Dositeja? Rođen Srbinom, u nauci se kaže kako do 1807. nije posetio svoju nacionalnu otadžbinu. Da li smo istražili koliko je to tačno? Naznaka za izmenjenu ovakvu decidiranu tvrdnju imamo u njegovom delu, u «Basnama». Koliko sistematično znamo o Dositeju i antici? A tek koliko porazno – još uvek nemamo naučnu monografiju o odnosu Dositejevom prema usmenoj narodnoj književnosti.

Čovek doba prosvetljenosti, Dositej je mislio poput Mocarta u završnoj sceni «Čarobne frule», o zori novog doba za novog čoveka. Zašto? Zbog toga što je u središtu njegovog dela čovek koji razmišlja o dobroti i prijateljstvu kao vrhovnom moralnom načelu kondijakovske osećajnosti. Imamo mnogo knjiga o Dositeju i povodom njega. Da li smo ga, međutim, uistinu proučili? Na tom putu postavljanja Dositeja na pravo mesto, bez nepotrebne glorifikacije, prilog predstavlja i

ova izložba. Konačno, koliko je Dositejevo delo stvarno među nama? Odgovor na to pitanje zavisi samo od nas, od naše spremnosti da razmišljamo o aktuelizaciji tradicionalne nacionalne kulture.

Deo ove besede objavljen je u kulturnom dodatku Politike, 20. oktobra 2007. s dve fotografije sa izložbe.